

Lew TROCKI

(ur. 26 października 1879, zm. 20 sierpnia 1940)

1. Charakterystyka:

Trocki Lew Dawidowicz (prawdziwe imię i nazwisko Lejba Bronstein), działacz i ideolog rosyjskiego i międzynarodowego ruchu komunistycznego, uczestnik sporów programowych o model partii i strategię rewolucji, pierwotnie sceptyczny wobec leninowskiej koncepcji scentralizowanej partii „nowego typu”. Od 1903 r. balansował między mienšzewikami a bolszewikami, by w 1917 r. opowiedzieć się po stronie partii Lenina. Główny organizator przewrotu bolszewickiego w Rosji (tzw. „rewolucji październikowej”), do połowy lat 20. XX w. członek najwyższych władz partyjnych i państwowych ZSRR. Zwolennik teorii „permanentnej rewolucji”, szybkiej industrializacji kraju kosztem chłopstwa, przeciwnik stalinowskiej tezy o możliwości zbudowania socjalizmu w jednym kraju, tj. w ZSRR. Według Trockiego, wskutek polityki Stalina, biurokracja partyjna i państwowa (także gospodarcza) stała się w ZSRR nową klasą panującą, która zajęła miejsce dawnej burżuazji. Od drugiej połowy lat 30., będąc już na emigracji, postulował potrzebę wielopartyjności, odnosząc ją wszelako tylko do partii robotniczych. Zespół poglądów Trockiego rozwijany następnie przez jego zwolenników i kontynuatorów nazywano „trockizmem”. Niektóre elementy trockizmu były wybiórczo zapożyczane przez inne doktryny, np. przez maoizm i przez wiele ruchów skrajnie lewicowych, a nawet lewackich. Głównym źródłem doktryny trockistowskiej są takie jego prace, jak: *Prawda o Rosji Sowieckiej* (1928), *Historia rewolucji rosyjskiej* (1931-1933), *Zdradzona rewolucja. Czy jest ZSRR i dokąd zmierza?* (1938).

2. Idee:

a) industrializacja

„Szybkie uprzemysłowienie jest warunkiem koniecznym do zbudowania socjalizmu w ZSRR, a można je osiągnąć drogą «pierwotnej socjalistycznej akumulacji kapitału» sprzężonej z przymusową kolektywizacją rolnictwa. Skolektywizowana, socjalistyczna forma gospodarki wiejskiej przyniesie wzrost produkcji rolnej, która z kolei rozwiąże problem żywienia kraju, a jednocześnie, dzięki pozyskanym od chłopów kapitałom, nastąpi wzrost produkcji przemysłowej, najpierw w obszarze przemysłu lekkiego, który zapewni obfitość dóbr zadowalającą robotników i chłopów, a następnie rozwój przemysłu ciężkiego, co zapewni kompleksowy rozwój gospodarki centralnie planowanej, oraz – od strony ideologicznej – powstanie wielkich skupisk ideowego proletariatu wielkoprzemysłowego stanowiącego zaplecze społeczne rządzącej partii”.

(L. Trocki, *Zdradzona rewolucja. Czym jest ZSRR i dokąd zmierza?*, 1938, s. 29)

3. Interpretacje:

a) partia

Krytyka partii „nowego typu” jako organizacji elitarnej, monolitycznej i totalitarnej, wykazującej wrogi stosunek do organizacji masowych, złożonej z zawodowych rewolucjonistów, dążącej wszelkimi sposobami do obalenia istniejącego *status quo*, partii opartej na eufemistycznej zasadzie „centralizmu demokratycznego”, widoczna była u Trockiego już na początku XX wieku. W 1903 r. na II Zjeździe SDPRR (Bruksela-Londyn), odnosząc się do przedstawionej przez Lenina koncepcji organizacji partii, wyraził się tak: „u Lenina organizacja partii zajęła miejsce samej partii; Komitet Centralny zajął miejsce organizacji, a miejsce Komitetu Centralnego zajmie ostatecznie dyktator”¹. Później, kiedy Trocki przyłączył się do bolszewików, zmienił zdanie w tej kwestii, co znalazło wyraz choćby w jego autobiografii wydanej w 1930 r.², w której pisze, iż zawsze uważał siebie za zwolennika centralizmu. W latach 30., po wydaleniu go z ZSRR, ponownie podjął ten temat, kładąc nacisk na „demokrację”, a nie na „centralizm”, oskarżając Stalina o odejście od zasad „centralizmu demokratycznego”, zablokowanie możliwości swobodnej krytyki i prowadzenie walki ideowej wewnątrz partii, czyniąc go odpowiedzialnym za

¹ Cyt. za: M. Faisond, *Bolshevism Before 1917*, [w:] *The Soviet Crucible. Soviet Government in Theory and Practice*, ed. S. Hendel, New York 1959, s. 124.

² L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski, S. Żukowski, Warszawa 1990, s. 179.

zbiurokratyzowanie i zwyrodnienie partii, za zastąpienie zasady nicomyślności kolegialnego kierownictwa, zasadą nicomyślności jej wodza³.

b) permanentna rewolucja

Idea „permanentnej rewolucji” rozproszona jest w wielu pismach i opracowaniach Trockiego. Odwołując się do Leszka Kołakowskiego, można ją sformułować następująco: permanentna rewolucja oznacza nieustający cykl rewolucji proletariackich w skali światowej i pogłębianie tego procesu przez odradzanie się ducha rewolucyjnego wewnątrz samego proletariatu, aż do ukształtowania się społeczeństwa socjalistycznego. Rewolucja rosyjska jest tylko językiem spustowym, który uruchomi serię rewolucji w innych, wyżej rozwiniętych krajach, a zwycięski proletariatus tych krajów dostarczy pomocy gospodarczej Rosji, której potrzebowała by zachować ciągłość rewolucji i zbudować socjalizm⁴.

c) rewolucja rosyjska

Dla teoretyków marksizmu zagadnienie warunków, w jakich możliwa będzie rewolucja*obalająca *ancien régime* stanowiła jedną z fundamentalnych kwestii. Na początku XX w. większość z nich opowiadała się za marksowską teorią rewolucji, tzn., iż ma ona szanse zwycięstwa w najwyżej rozwiniętych gospodarczo krajach świata i będzie przebiegała dwuetapowo: najpierw dokona się w nich rewolucja burżuazyjno-demokratyczna, a następnie proletariacka (Karol Marks miał na myśli niektóre kraje zachodniocuropejskie, a głównie kraje niemieckie). Trocki tymczasem, rozwijając teorię „permanentnej rewolucji” uznał, że tym krajem może być właśnie zacofana Rosja. Jak przekonuje Mieczysław Smoleń w jednym ze swoich artykułów, zacofanie gospodarcze Rosji z politycznego punktu widzenia, zdaniem Trockiego, było korzystne, ponieważ w jego rezultacie, jak również ze względu na relatywnie silną pozycję „kapitalizmu państwowego” w tym kraju, klasa średnia była słaba i niezdolna do odegrania takiej roli, jaką odgrywała w krajach Europy Zachodniej. W tych okolicznościach, zgodnie z „dialektyką zacofania”, pierwszy etap rewolucji w Rosji zostanie przeprowadzony przez proletariatus, którego zadaniem po zdobyciu władzy będzie zachowanie „ciągłości rewolucji”, aż do ustanowienia w niej i innych krajach ustroju socjalistycznego. W ten sposób klasa robotnicza w Rosji stanie się klasą hegemoniczną i z warunków zacofania przemysłowego, z pomocą materialną zwycięskiego proletariatus światowego [czyt. niemieckiego – M. Smoleń] bezpośrednio „wejdzie” w socjalizm. Dlatego to, co stało się w ZSRR

³ Zob. np. R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998, s. 119.

⁴ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, cz. 2, Poznań 2001, s. 485.

po śmierci Lenina, a przede wszystkim w latach 30. XX w., kiedy Stalin, jak mu się wydawało, zbudował „prawdziwy socjalizm” (tzw. „realny socjalizm” – rządy jednej partii za pomocą terroru i propagandy oraz centralnie sterowana gospodarka planowa – chociaż Trocki był zwolennikiem centralnego planowania!), było dla niego „zdradą rewolucji”⁵.

d) ustrój

Trocki, uważający siebie za marksistę, odrzucał „burżuazyjny” system parlamentarny i zasadę trójpodziału władz, który uznawał za „oszukańczy”, wierząc, że jedynym „sprawiedliwym” rozwiązaniem winien być system radziecki, tj. rady delegatów, przez które pod kierownictwem partii komunistycznej miała się realizować „dyktatura proletariatu” konieczna do wyeliminowania z udziału we władzy „elementów burżuazyjnych”. Tymczasem, jak pisze Smoleń w *Historii Rosji*: „rady delegatów, które zawiązywały się w Rosji na masową skalę po rewolucji lutowej 1917 r., stanowiły zjawisko władzy równoległej, samorządnej, spotykane pod różnymi nazwami podczas każdej rewolucji europejskiej, począwszy od XVII wieku jako rezultat spontanicznego ruchu warstw niższych (i średnich), które powstaje w sytuacji załamania się społeczeństwa starego typu. Jednak ten rodzaj demokracji bezpośredniej, mającej reprezentować odrodzone społeczeństwo – jak uczy historia – nigdy nie był organem zdolnym do rządzenia”⁶. Trocki nie bardzo zdawał sobie z tego sprawę, wszelako przekonał się o tym Lenin już w 1918 r., kiedy w trudnym dla bolszewików okresie wojny domowej i powstania lewicowych eserowców przekształcił istniejące rady w pas transmisyjny od partii do mas, i praktycznie tak już pozostało niemal do końca istnienia partii-państwa, tj. KPZR i ZSRR (*notabene*, rady, jako „rady delegatów ludowych”, przetrwały w Rosji do 1993 r.!).

Uznając dominującą rolę kierowanej kolektywnie partii komunistycznej rządzącej krajem poprzez system rad, Trocki podobnie jak Lenin, nie widział również potrzeby nadawania statusu konstytucyjnego wymiarowi sprawiedliwości. Stąd sądownictwo, jako jeden z elementów władzy w innych systemach politycznych, w warunkach rządów bolszewickich pozbawione umocowania konstytucyjnego kształtowane było decyzjami naczelnej instytucji radzieckiej – Zjazdu Rad i jego Komitetu Wykonawczego (WCIK – Wsierossijskij Cienralnyj Ispołnitelnyj Komitet Sowietow), a nawet dekretemi rządowymi, tj. Rady Komisarzy Ludowych. Odnosnie do tej kwestii M. Smoleń konstatuje, że „odrzucając zasadę podziału władz, bolszewicy otworzyli pole dla eksperymentowania w dziedzinie sądownictwa, dając okazję różnym teoretykom rewolucyjnym wprowadzania w życie, na krócej lub dłużej, ich najczęściej niespójnych i niejasnych «socjalistycznych teo-

⁵ M. Smoleń, *Bolszewizm*, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*, t. 3, Radom 2000, s. 138-139.

⁶ Idem, *Historia Rosji*, [w:] *Rosjoznawstwo*, red. L. Suchanek, Kraków 2004, s. 77.

rii prawniczych»⁷. Generalnie należy powiedzieć, że w pierwszych latach władze bolszewickie, dążąc do wzmocnienia centralnych organów rządzenia, tworzyły porządek prawny bardziej z myślą o własnym przetrwaniu, niż w interesie „nowego radzieckiego” społeczeństwa. To z kolei wymusiło na nich dążenie nie tyle do kodyfikacji prawa w państwie, ile do wypracowania odpowiedniego mechanizmu koordynacji celem osiągnięcia maksymalnej uniformizacji działania i decyzji sądów, a w rezultacie całego szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości w Rosji Radzieckiej, a następnie w ZSRR⁸.

e) gospodarka

Dla Trockiego warunkiem koniecznym do zbudowania socjalizmu w Rosji było podniesienie poziomu życia materialnego ludności. Tylko tą drogą, zresztą zgodnie z naukami Karola Marksa, możliwe było, jego zdaniem, zbudowanie w tym kraju społeczeństwa socjalistycznego, które następnie miało wygenerować państwo socjalistyczne. Tymczasem, kiedy Trocki stracił nadzieję na wybuch rewolucji w Niemczech, która miała przynieść Rosji potrzebne kapitały, w pełni zaakceptował wymuszoną realiami leninowską koncepcję budowy państwa, a następnie w jego ramach, zgodnie z wyobrażeniami jego przywódców, społeczeństwa socjalistycznego, możliwą do urzeczywistnienia tylko za pomocą przemocy i terroru. Co więcej, Trocki, który za życia Lenina stanowił *alter ego* przywódcy bolszewików, postawił się jeszcze bardziej na lewo od niego, kiedy, po pierwsze, postulował „zmilitaryzowanie” radzieckiej gospodarki celem podniesienia dyscypliny i wydajności pracy, a po drugie, zanegował potrzebę wprowadzenia, w miejsce komunizmu wojennego, Nowej Ekonomicznej Polityki⁹. Charakteryzując przebieg debat o uprzemysłowieniu prowadzonych w latach 20. XX w. w środowisku kierownictwa partii bolszewickiej, Martin Malia zauważył, że Trocki stosunkowo szybko dostrzegł sprzeczność między NEP-em, którego istotą była ograniczona gospodarka rynkowa, a społeczeństwem socjalistycznym. Wprawdzie uznał on doświadczenie komunizmu wojennego za mało udane, ale jednocześnie uważał, że prawdziwie socjalistyczną formą gospodarki winna być gospodarka znacjonalizowana, upaństwowiona i planowa¹⁰. Można to było osiągnąć przez wywłaszczenie chłopów i przekształcenie przynajmniej części z nich w robotników rolnych (pozostali mieli przejść do przemysłu). Zastrzegając się, że owa „pierwotna socjalistyczna akumulacja kapitału” na począt-

⁷ M. Smoleń, *Początki sądownictwa „ludowego” na Ukrainie radzieckiej*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60. rocznicę jego urodzin*, red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz, Białystok 1995, s. 327.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Idem, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa-Kraków 1917, s. 82-85.

¹⁰ M. Malia, *Lekcja rewolucji rosyjskiej*, tłum. W. Doroń, Warszawa 1986, s. 162-164.

ku będzie wymagała trochę przymusu (choć nie będzie tak okrutna jak kiedyś kapitalistyczna w Anglii), Trocki przekonywał, że w warunkach państwa socjalistycznego, jakim jest ZSRR, wzrost produkcji przemysłowej połączony z kolektywizacją wsi rychło przyniesie obfitość dóbr, by powetować straty chłopom i pogodzić ich z rolnictwem zespołowym.

„Teoria Trockiego – pisze dalej Malia – była jednym z możliwych rozwiązań politycznych kryzysu, który rozwijał się w ZSRR w latach 1927-1929, a więc w końcowej fazie NEP-u, kiedy wskutek niedoboru żywności ponownie przywrócono metody stosowane wobec chłopów w okresie komunizmu wojennego (przymusowe repartycje zboża)”¹¹. To właśnie rozwiązanie trockistowskie, a więc industrializacja (I plan pięcioletni) i kolektywizacja, przejęte wówczas przez Stalina, jednak zrealizowane w bardziej zwyrodniałej formie, reprezentowało komunizm wojenny, bardziej dopracowany, uzupełniony teorią planowania, planowej akumulacji kapitału i planowania inwestycji. Inna kwestia, że sprawy nie potoczyły się zgodnie z planem, ponieważ integralne planowanie jest niemożliwe.

Pojęcia kluczowe:

- partia „nowego typu” – próba definicji,
- „permanentna rewolucja”,
- rola rad delegatów w kształtowaniu systemu sowieckiego,
- początki sądownictwa radzieckiego,
- „pierwotna socjalistyczna akumulacja kapitału”.

Mieczysław Smoleń

¹¹ *Ibidem*.